

UOT. 338.43

AQRAR SFERADA İNTENSİV İNKİŞAF STRATEGİYASI VƏ QİYMƏT SİYASƏTİ

İ.Q.QULİYEV
ADİU

Aqrar siyasət ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi və istiqamətidir. Səmərəli aqrar siyasət yüngül sənaye sahələrinin xammala və əhalinin ərzağa olan tələbatının daha dolğun ödənilməsinə xidmət edir. Ona görə kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə təbii-iqtisadi potensialın aşkar edilməsi və ondan səmərəli istifadə istiqamətləri dövrün aktual vəzifələrindəndir. Onların uğurlu həlli istehsal infrastrukturunu, rəqabət qabiliyyəti, innovasiya inkişaf və s. ilə bağlı parametrlərin tədricən dünya göstəricilərinə çatdırılması tələbini qarşıya qoyur. Məqalədə respublikada aqrar siyasətin səciyyəvi istiqamətləri təhlil olunmuş, onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: istehsal, rəqabət, modernləşdirmə, innovasiya, səmərəlilik, dayanıqlıq, dövlət dəstəyi

Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı üçün zəruri olan nəhəng təbii-iqtisadi potensiala malikdir. Buna baxmayaraq, hələ də ölkəmizdə bir çox məhsullar üzrə Ərzaq Təhlükəsizliyi Doktrinası ilə müəyyən edilən özünütəminatın astana həddinə nail olunmamışdır. Bundan əlavə ev təsərrüfatlarının qida məhsullarının alınmasına sərf etdikləri xərclər onların ümumi xərclərində 50 faizə yaxın xüsusi çəkiyə malikdir. Bu faktlar öz növbəsində sual yaradır. Hansı səbəbdən aqrar islahatların nəticələri qənaətbəxş deyil? Əslində bu sual bir qədər əvvəl yaranmışdır, lakin postneft dövrünün çətinlikləri onlara konkret cavabların verilməsinə zərurət yaratdı. Qeyd olunan vəziyyətin tarixi köklərini araşdırsaq qeyd etməliyik ki, ötən əsrin 90-cı illərində iqtisadiyyatda köklü islahatların aparılmasına start verildi. Reallaşdırılan proqramların təhlili göstərir ki, bir iqtisadi sistemdən digərinə keçid 2 ildən az müddətə həyata keçirilə bilməz. Lakin həmin dövrdə bilavasitə sosializmin kapitalizmə əvəz olunması variantı qarşıya qoyulmasa da işlərin gedişi sanki məqsədin yalnız belə olduğunu təsdiq edirdi. Dəyişikliklərin şok xarakteri əhalinin, müəssisə və təşkilatların üzləşdiyi təbii fəlakətləri xatırladırdı. Nəticədə əhali arasından ümumxalq mülkiyyətinin mənimsənilməsi hesabına kapitala sahib olan yeni təbəqə formalaşdı. Xüsusi mülkiyyətin və sahibkarlar sinfinin formalaşması prosesi ictimai fəaliyyətin prioritetinə çevrildi. İlk kapitalın yaradılması metodları və formaları müxtəlif olsa da, bir qayda olaraq mənəvi prinsiplərə uyğun deyildi. Mövcud iqtisadi sistemin dağılması istehsalın tənəzzülünə səbəb oldu. Əhalinin real gəlirləri dəfələrlə azaldı, sahələr-arası əlaqələr qırıldı və inkişaf perspektivləri itirildi. İslahatların daha az itkilərlə aparılması mümkün olsa da göstərilən əlverişsiz vəziyyət keçid dövrünün çətinlikləri kimi qiymətləndirilirdi. Həmin dövrdə iqtisadiyyatın tənəzzülü nəticələrinin yumşaldılması üçün milli valyuta dövriyyəyə buraxıldı və onun məzənnəsi yaxın qonşu dövlətlərin, o cümlədən rublun məzənnəsindən yüksək təyin olundu. Nəticədə xarici ölkələrdən idxal olunan məhsullar ucuzlaşdı və yerli məhsulları daxili

bazardan sıxışdırıb çıxarmağa başladı. Bu respublikanın təbii sərvətlərinin cəlb etdiyi idxalçı ölkələrin maraqlarına tam uyğun idi. Beləliklə, milli sərvətlərin xarici ölkələrlə birlikdə istifadəsi üzrə münasibətlər mexanizmi formalaşdı. Bu ssenari daha çox enerji resursları üzərində quruldu. Sxem çox sadədir: neft və neft məhsulları ixracı hesabına əldə olunan valyuta resurslarının bir hissəsi bu məhsulları idxal edən ölkədə saxlanılır, digər hissəsi isə ərzaq malları ilə mübadilə olunur. Həmin ssenari bu gün də öz mənfi nəticələri ilə tətbiq olunmaqdadır. Qeyd olunan dövrdə ərzaq məhsulları istehsalının kəskin azalması şəraitində əhalini qida məhsulları ilə təmin etmək başlıca vəzifə idi. Ona görə də ixracatçı müəssisələr tərəfindən göndərilən məhsulların keyfiyyətinə nəzarət zəiflədi və onların təhlükəsizliyinə zəmanət olmadı. ÜTT-nin üzvü olmasa da Azərbaycanda əvəzində heç nə tələb etmədən, itkilərə məruz qalaraq bu təşkilatın qaydalarına riayət olunur. Həmin qaydalarla tanış olan hər kəs bilir ki, ÜTT-yə daxil olmaq şərtləri olduqca diskriminasiya yaxud ayrı-seçkilidir. Müvafiq qaydalara görə kənd təsərrüfatına dövlət yardımının həcmi ötən əsrin 90-cı illərində olan səviyyədə dondurulmuşdur. Düşünürük ki, bu həmin təşkilatda «söz-sahibi» olan ölkələrdə aparılmış dövlət yardımı təcrübəsinə uyğun gəlir. Ona görə ki, bu dövlətlərdə aqrar sfera təxminən 20-30 il müddətində güclü dəstəyi altında formalaşmış və inkişaf etmişdir. 90-cı illərdə müvafiq kənd təsərrüfatı istehsalçılarının yerli və dünya bazarında öz mövqeyini möhkəmləndirilməsi yardım paketinin azaldılmasına rəvac vermişdir. Lakin aqrar sahibkarlıq təşəkkül tapmaqda olan ölkələr qarşısında belə tələblərin qoyulmasının heç bir iqtisadi, sosial, humanitar və mənəvi əsası yoxdur. Məqsəd birdir: «enerji daşıyıcıları əvəzinə ərzaq» ssenarisi daim işlək olmalıdır. Başqa sözlə, iqtisadi əməkdaşlıq və yardım adı altında öz iqtisadi hökmranlığını təmin etmək öhdəliyi yerinə yetirir. Ən acınacaqlısı odur ki, ÜTT-nin tələblərinə daha çox riayət edən qeyri-üzv ölkələr fitosanitar və veterinar xidmətin ciddiliyində, ixracatçıların daxili bazara daxil olunmasına maneələr

yaradılmasında mühakimə olunurlar. Qərb ixracatçıları üçün kifayət qədər əlverişli şərait yaradılmışdır. Məsələn, 2005-ci ildə ABŞ-a güzəştli gömrük rüsumları 1090,4 min ton quş əti, 430 min ton mal əti və 467,4 min ton donuz əti idxal olunmuşdur. Bundan əlavə ABŞ ilə 2009-cu ilə qədər bütün ət növləri üzrə kvotaların 200 min ton artırılması üzrə «Əsrin müqaviləsi» adlı müqavilə razılaşdırılmışdır. Bu həcmdə artıq miqdarda ət məhsulunun daha yüksək gömrük rüsumları üzrə idxalına icazə verilmişdir. Halbuki, güzəştli vergi rejimi genişlənməli və vaxt keçdikcə bütün idxal həcminə tətbiq olunmalıdır.

Elə buna görədir ki, ÜTT kimi beynəlxalq təşkilatların, həmçinin üzv aparıcı ölkələrin ayrı-seçkilik üzərində qurulmuş siyasəti nəticəsində beynəlxalq kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı oliqopolistik struktur almaqdadır. Nəzəri baxışlar və rəqabət prinsipləri mövqeyindən yanaşsaq əslində o xalis (təkmil) rəqabətli bazar strukturuna yaxın olmalıdır.

İdxalın yerli istehsal məhsulu ilə əvəzlənməsi, ərzaq təhlükəsizliyi necə təmin edilə bilər? Bu sualın ilkin müzakirəsi onun mürəkkəbliyini və aktuallığını təsdiq edir. Ehtiyat güclərinin olmaması səbəbindən yeni idxalçıların məhsulu “qadağan olunmuş ölkə”lərin məhsuluna alternativ ola bilməz. Onlar öz güclərini yeni istehsal üzrə artırmalıdır. Bundan əlavə onların məhsullarının uzun müddət ərzində Azərbaycan bazarının tələblərinə cavab verəcəyinə zəmanət olmalıdır, lakin idxal ölkəsinin dəyişdirilməsinə çıxış yolu kimi baxmaq olmaz. Ölkədə yerli istehsal məhsullarının istehsalı həcmi ilbəil artırılmalı və ilk növbədə daxili tələbatı ödəyəcək səviyyəyə çatdırılmalıdır.

Yerli və xarici təcrübə göstərir ki, tənəzzül dövründə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin rolu yüksəlir. Ona görə ki, bazar ölkənin iqtisadi inkişafının bir çox məsələlərini həll etmək gücündə deyil. Yüksək texnologiyalı istehsal külli miqdarda vəsait tələb edir. Bu baxımdan aqrar sektor investorlarını böyük risklər gözləyir. İstehsalın spesifik şəraiti səbəbindən kənd təsərrüfatı obyektiv olaraq iqtisadiyyatın digər sahələri ilə rəqabət apara bilmir, ardıcıl olaraq dövlət tənzimlənməsinə və himayəsinə möhtacdır. ABŞ-da təxminən 80 il ərzində kənd təsərrüfatının hərtərəfli tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bu ölkədə məhsulun maya dəyərinin 28 faizi dövlət subsidiyasıdır, fermerlərə kredit 0,5-1,5 faizə bərabər illik dərəcə ilə verilir, bundan əlavə ərzaq ixracına dəstək göstərilir. Avropa kəndliləri 1 ha əkin sahəsinə 300 dollardan 1000 dollaradək yardım alırlar ki, bu da yerli istehsalçılarımızla müqayisədə dəfələrlə yüksəkdir. Etiraf etməliyik ki, hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri regionlarda istehsalçıların böyük əksəriyyətinin rentabelliğini təmin etmir. Hesablamalara görə rentabellik dərəcəsi inflyasiya səviyyəsindən 20-25 faiz yüksək olmalıdır. Bundan əlavə məhsul satışına zəmanət sistemi yaradılmalıdır. Daxili istehsalın sürətli inkişafına,

idxalın əvəz olunmasına yönəldilən iqtisadi siyasətin xarakterik prinsipləri, əlamətləri və tələbləri vardır. Belə ki, iqtisadi islahatlar dövründə inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici tərəfdaşların tədbirləri ilə üzləşir. Bir qayda olaraq, onlar uğursuz iqtisadi islahatların nəticələrini “dəstəkləyirlər”. Nəticədə xarici iqtisadiyyatın ölkənin texniki imkanlarına və ardıcıl olaraq əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri tədricən artır.

Vacib məqamlardan biri də ölkədə qiymətlərin artımıdır. Hazırda iri ticarət şəbəkələrinin işinin optimallaşdırılması üzrə tədbirlər görülür. Ərzaq məhsullarına qiymətməəlgəlmə sferasında nəzarət gücləndirilir, süni qiymət artımlarının qarşısı alınır. Təcrübə göstərir ki, istehlak kooperasiyası vəziyyətin daha da yaxşılaşmasına gətirib çıxara bilər. Daha doğrusu, kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün digər ticarət şəbəkələri üçün rəqabət apara bilən kooperativlər üçün ən yaxşı vasitəçidir.

İntensiv inkişafın tənzimlənməsi strategiyası ilk növbədə makroiqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılıdır. Son illərin iqtisadi mənzərəsini əks etdirən makroiqtisadi göstəricilərin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanmış və dinamik iqtisadi artıma nail olunmuşdur. İqtisadi artım neft və qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı hesabına təmin olunsada bəzi sahələrdə, o cümlədən kənd təsərrüfatında nisbi sabitlik hökm sürmüşdür. Ona görə də qeyri-neft sektorunun inkişafı strategiyasında kənd təsərrüfatının intensiv inkişafına dövlət himayəsinin səmərəli metodlarının tətbiqi genişləndirilməli, optimal tənzimləmə və stimullaşdırma mexanizminin formalaşdırılması üçün genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının intensiv inkişaf strategiyası aşağıdakı məqsədləri təmin etməlidir: kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması; aqroemal proseslərinin genişləndirilməsi; istehsalın maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi; hazır məhsulun satış şəbəkəsinə vəsait qoyuluşunun artırılması; əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təminatı; sənayenin kənd təsərrüfatı xammalı ilə təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Nəzər almaq lazımdır ki, intensivləşmə prosesinin dövlət tənzimlənməsi metodlarını seçərkən inzibati metodların tətbiqinə yol verilməməlidir. Bu, müvafiq sferada rəqabət mühitinə neqativ təsir göstərə bilər. Bununla yanaşı, intensiv inkişafın stimullaşdırılması baxımından iqtisadi metodların tətbiqinin daha səmərəli olması qeyd edilməlidir. İqtisadi metodlar intensivləşmənin daxili motivasiyasını gücləndirməklə inkişaf sürətini artırır və onun əhatə dairəsini genişləndirən potensialdan səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Kənd təsərrüfatının tarazlaşdırılmış inkişafının dəstəklənməsi və yeni keyfiyyət səviyyəsinə qaldırılması məqsədi ilə dövlət öz üzərinə götürdüyü vəzifələri yerinə yetirməli, iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərən çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün əlverişli iqtisadi-hüquqi mühit yarat-

malıdır. Başqa sözlə, "Aqrar sahənin intensiv inkişafı mütərəqqi texnologiyalar, resurslardan daha səmərəli istifadə və bütün mümkün vasitələrlə məhsuldarlığın artırılmasını təmin edir. Sahədə məhsuldarlığın yüksəldilməsi, bu və ya digər dərəcədə özünü doğrultmuş vasitələr qismində: torpaq, maddi və əmək resurslarından səmərəli istifadə; qabaqcıl təcrübənin və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri bazasında istehsalın və əməyin düzgün təşkili; mütərəqqi aqrotexnologiyaların tətbiqi və s. qəbul edilir" [1, s. 10]. Göstərilən amillərin təsir dairəsində baş verən dəyişikliklər onlara operativ və çevik reaksiyasının formalaşmasını tələb edir. Aqrar sahənin inkişafında və tənzimlənməsində dövlətin rolu barədə mübahisəli və ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Bu daha çox bu və ya digər ölkənin inkişaf səviyyəsindən, iqtisadi qüdrətindən, xarici iqtisadi siyasətindən, aqrar bazardakı mövqeyindən asılıdır.

Digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahənin inkişafına dövlət müdaxiləsi və himayədarlığı iqtisadiyyatın özünütənzimləmə mexanizmini üstələməməlidir. Başqa sözlə: "1. Dövlət yalnız elə sosial əhəmiyyətli sahələri maliyyələşdirməlidir ki, o, az mənfəətli olduğuna görə xüsusi biznesi özünə cəlb edə bilmir; 2. Dövlət işgüzarlığı xüsusi bizneslə rəqabət aparmalı deyil, onun inkişafına köməklik göstərməlidir; 3. Dövlət maliyyələşdirməsi, kredit və vergi siyasəti iqtisadi inkişafa və sosial sabitliyə imkan yaratmalıdır" [3, s. 231].

Kənd təsərrüfatının inkişafının intensivlik dərəcəsindən asılı olmayaraq, onun bu və ya digər dərəcədə dövlət himayəsinə ehtiyacı olduğu dünya təcrübəsi ilə təsdiq olunmuşdur. Odur ki, aqrar təsərrüfat subyektləri arasında əlverişli rəqabət mühitinin formalaşdırılması dövlətin tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyalarına aid edilir. Aqrar sahədə intensiv inkişafa maliyyə dəstəyinin verilməsi rəqabət mühitinə mənfəət təsir etməməlidir.

Inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı fəaliyyəti rəqabət mühitinə mənfəət təsir göstərmədən yerli istehsalçıların mənafeyi baxımından aşağıdakı istiq-

mətlərdə tənzimlənir: qiymətlər (məhdud nomenklatura üzrə); fermerlərin gəlirləri; kredit ödəməqabiliyyəti; investisiya cəlbediciliyi.

Kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasında təbii-iqlim amilinin həlledici təsiri də nəzərə alınmalıdır. Məhsulun çeşidini genişləndirmək və konkret məhsulda bazar payını aşağı salmaq üçün imkanlar vardır. İstehsal və emalda diversifikasiya ilə əlaqədar əlavə xərclərin, qismən də olsa ödənilməsi mexanizmi işlənilib hazırlanmalıdır. Araşdırmalar təsdiq edir ki, intensivləşdirmə prosesləri aqrar bazarda qiymətlərə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir. Bunun 2 amillə şərtləndiyini qeyd etmək olar: əhalinin artan alıcılıq qabiliyyəti və açıq inkişaf modelinin idxalla rəqabət imkanlarının məhdudluğu.

Kənd təsərrüfatında intensivləşmənin investisiyalasdırılması proseslərinin tənzimlənməsi meyarları kimi-məcmu məsrəflərin minimumlaşdırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və istehsal-kommersiya risklərinin azaldılmasının seçilməsi məqsədəuyğundur. Aqrar sahənin intensiv inkişafında maliyyə tənzimlənməsinin mühüm subyekti istehsal infrastrukturudur. Kənd təsərrüfatının elektrik enerjisində, təbii qaza olan ehtiyacının etibarlı təminatı şəbəkəsinin yaradılması əsaslandırılmış proqram çərçivəsində dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Nəqliyyat və rabitə xidmətinin müasir tələblər səviyyəsində göstərilməsi, informasiya infrastrukturunun formalaşması, mütərəqqi loqistik sistemin yaradılması aqrar aqrar sahənin intensiv inkişafına, dolayısı yolla dəstək verən istehsal infrastrukturunun tənzimlənməsinə əlverişli şərait yaradır.

Yekun olaraq demək olar ki, lazımi texniki, maliyyə və hüquqi imkanlara malik olan Azərbaycan istehsalçısı həm də rəqabət qabiliyyətli ixracatçı kimi tanına bilər. Ona əlverişli şərait lazımdır: aşağı inflyasiya, məhsul satışına zəmanət və optimal qiymət, əlverişli və şəffaf formada dövlət himayədarlığı.

ƏDƏBİYYAT

1. Musayev M.Q. Aqrar sahədə intensiv inkişafın iqtisadi problemləri. B.: Nurlar, 2007, 272 s.; 2. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı, Nurlar, 2004, 504 s.; 3. Tağıyev A.H. Bazar iqtisadiyyatının əsasları. Bakı, Maarif, 2000, 342 s.; 4. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi. Bakı, Elm, 2007, 448 s.; 5. Журнал АПК: экономика, управление, 2010, №9

Стратегия интенсивного развития и ценовая политика в аграрной сфере И.Г.Гулиев

Аграрная политика является важной частью и направлением экономики. Эффективная аграрная политика служит к удовлетворению спроса на сырье и на продукты питания. Таким образом, исследование и эффективное использование природно-экономического потенциала развития сельского хозяйства является одной из актуальных задач. Успешное решение их требует приближение параметров связанные с производственной инфраструктуры, конкурентоспособностью и инновационного развития к мировым показателям. аграрной политики представлена. В статье стран аспекты анализирован специфические особенности аграрной политики страны, которая также даны предложения по ее совершенствованию.

Ключевые слова: производства, конкуренция, модернизация, инновация, эффективность, устойчивость, государственная поддержка.

Prise policy and intensive development strategy in agrarian sphere I.G.Guliyev

Agricultural policy is an important part and direction of the economy. Efficient agricultural policy will serve to meeting demand for raw material in light industrial and the food demand of the population. Therefore, the investigation and efficient use of natural-economic potential of agricultural development is one of the urgent tasks of the policy. The demand is to gradually reach to world criteria in production, structure, infrastructure, competitiveness and innovation development etc. Country-specific aspects of agricultural policy analysis is presented in the article, which also includes the proposals for its improvement.

Key words: production, competitiveness, modernization, innovation, efficiency, sustainability, public support